

Filosofia si (ca)... oglinda a naturii Ce este dincolo de paradigma reprezentationala?

Ioan-Alexandru Gradinaru

"Our glassy essence.."
(Ch. S. Peirce)

Metafora filosofiei si, de fapt, a întregii cunoasteri omenesti drept oglinda a naturii este poate una dintre cele mai "stabile" metafore pe care le-a cunoscut istoria intelectuala. Bineînteles ca încercarea de a identifica o singura cauza posibila a acestei longevitati este sortita esecului; un mod de gândire care subzista înca de pe vremea Greciei antice nu poate "decodifica" decât cu ajutorul unor contributii conjugate, ce reunesc eforturile filosofiei, psihologiei, istoriei religiilor, antropologiei. Ceea îmi propun eu este sa urmaresc felul în care discuta aceasta problema Richard Rorty, de aceea las neexplorate o serie de abordari care ar fi meritat atentia noastra, asa cum sunt cele ale lui Collingwood sau Sellars.

Urmarind scrierile lui Rorty putem observa ca lucrarea sa din 1979 - *Philosophy and The Mirror of Nature* - reprezinta centrul conceptiei sale, în sensul ca acesta este "locul" în care Rorty dezvoltă principalele teze referitoare la reprezentationalism. Relativ la acest text, celelalte carti aduc precizari, delimitari sau continua anumite teme. Imaginea pe care filosoful american o are în legatura cu filosofia este aceea a unei discipline care nu are nici un alt privilegiu în raport cu celelalte domenii intelectuale (stiinta, arta, religie, literatura, media), fiind una dintre multiplele voci în cadrul conversatiei universale a umanitatii. Aceasta idee a lui Michael Oakeshott îi este foarte apropiata lui Rorty si nu va ezita sa o foloseasca în mai multe texte.

Rorty își definește pozitia drept antirepresentationalism, si o face prin delimitari succesive fata de paradigma clasica; având la dispozitie critica pe care Wittgenstein, Quine sau noua filosofie a stiintei o fac ideii de epistemologie foundationalista, Rorty considera ca trebuie sa încercam sa ne despartim de traditia Descartes-Kant si de efectele ei. Pentru aceasta traditie, "grija centrala a filosofiei este sa fie o teorie generala a reprezentarii, o teorie ce va divide cultura în anumite domenii ce reprezinta realitatea bine, unele care o reprezinta mai putin bine si cele care nu o reprezinta bine deloc (în ciuda pretentiei lor de a face acest lucru)".¹ Desi metafora oglingirii tine de anumite resorturi foarte adânci, totusi transformarea ei în ideea unei teorii a cunoasterii nu s-a produs din sine si pentru sine, ci are o istorie proprie: "datoram notiunea de <<teorie cunoasterii a>> bazata pe o înțelegere a <<proceselor mentale>> secolului al sapteszeculea, si în special lui Locke. Datoram notiunea de <<mente>> ca entitate separata în care <<procesele>> se desfasoara tot cam aceleiasi perioade, si în special lui Descartes. Datoram notiunea de filosofie ca tribunal al ratiunii pure lui Kant, [...] dar aceasta notiune kantiana presupunea existenta notiunii lockeene de <<proces mental>> si celei carteziene de <<substanta mentală>>".²

Aceste concepte au pus, împreuna, bazele filosofiei de tip normativ, drept teorie a reprezentarii; filosofi "nesistematici" precum Kierkegaard sau Nietzsche pun în discutie aceasta paradigma, însa ea a subzistat, fiind de recunoscut la Husserl sau Russell, de fapt la întreaga traditie realista. Lecturându-l pe Rorty, ne dam seama ca pentru filosoful american - daca e sa facem o analogie cu terminologia kuhniiana - "activitatea" în cadrul paradigmei reprezentationale semnifica *cercetarea normala*, în timp ce criticile aduse ei marcheaza

¹ Richard Rorty, *Philosophy and The Mirror of Nature*, Princeton University Press, Princeton, 1979, p.3.

²*Ibidem*, pp. 3-4.

momentul *extraordinar, de revolutie*. Rorty da trei nume importante care reprezinta, în viziunea lui, simboluri ale încercării de depășire a metaforei oglindirii. Cu atât mai interesante sunt exemplele cu cât cei trei au încercat la început să facă filosofie în maniera clasică, foundationalistă, și totuși au eșuat. Numele lor: Wittgenstein, Heidegger și Dewey.

Acuitatea dialectică a lui Wittgenstein (în special din *Cercetări filosofice*), simțul istoric al lui Heidegger și cunoașterea funcționării metaforei oglindirii în plan social la Dewey sunt experiențele prin care trebuie să trecem pentru a deveni - așa cum ni se recomandă în *Contingenta, ironie și solidaritate* - ironiști liberali. Adică suficient de nominaliști și istorici pentru a realiza "câta metaforă" este prezentă în teoriile noastre, pretins (uneori) științifice. Astfel opera autorilor amintiți este, după Rorty, mai degrabă "terapeutică decât constructivă, edificatoare mai degrabă decât sistematică, făcută să-l pună pe cititor în situația de a se întreba asupra propriilor motive de filosofare, mai degrabă decât să-i dea acestuia un nou program filosofic."³

Acești autori au înțeles - și nu sunt singurii - că "imaginile și nu propozițiile, metaforele și nu enunțurile determină cele mai multe dintre convingerile noastre filosofice."⁴ Cultura noastră se află într-o anumită stare de prizonierat, ce ține de câteva sute bune de ani; ea se găsește într-o capcană, în plasa unei imagini de care nu reușește să se elibereze: "imaginea care ține captivă filosofia tradițională este aceea a minții ca o oglindă mare, ce conține diverse reprezentări - unele corecte, altele nu - ce pot fi studiate prin metode pure, neempirice."⁵ Kant și Descartes consideră că putem obține o reprezentare mai bună dacă "stergem", "curățăm", "lustruim", într-un cuvânt perfecționăm oglinda noastră. Modalitatea în care cercetăm (și concepem) limbajul - fie pe o linie de-epistemologizată, ne-clasică, așa cum face Davidson, fie pe o linie clasică, comună lui Russell, Dummett sau Montague - determină multe din rezultatele filosofice la care ajungem în analizele noastre; a concepe limbajul drept entitate substanțială, ce ia locul Ideii, lui Dumnezeu sau Realității, ne pastrează pe mai departe în capcana sus-amintită. A vedea limbajul în maniera pur instrumentală și pur literală înseamnă a deveni conștienți, atât cât se poate, de faptul că istoria culturii este o *istorie a metaforelor*.

Această perspectivă a scăpat unor filosofi precum Kant sau Descartes, deoarece, spune Rorty, mentalul acelor secole era dominat de ideea de *strenge Wissenschaft*, filosofia devenind ea-însăși o *știință riguroasă*. "Specialiștii în știință" detineau autoritatea în orice dezbateri teoretice; acum, perspectivele istoriei ideilor, a istoriei științei, a criticii literare și a criticii de artă tind să dețină un loc aproape la fel de important în cadrul acelei conversații generale de care vorbea Michael Oakeshott.

Istoria metaforelor, istoria intelectuală a culturii occidentale îi asigură acesteia din urmă acea cunoaștere de sine necesară, care îi elimină adeseori siguranța de sine, orgoliul; prin intermediul unei astfel de cercetări ea va putea dialoga altfel cu propriul narcisism. Răsturnarea copernicană de care vorbea Freud se poate produce nu doar în sensul distrugerii mitului subiectului rațional, ci și în sensul demitizării rolului și supozițiilor unei întregi culturi. Punerea în discuție a metaforei oglindirii face chiar ceva mai mult, critica modul de gândire, de credință și de acțiune al tuturor celor care împărtășesc această paradigmă. De aceea, nu putem reduce dezbaterile pe această temă doar la una de tipul "cultura americană vs. cultura europeană".

³*Ibidem*, pp.5-6.

⁴*Ibidem*, p.12.

⁵*Ibidem*, pp.12-13.

Însa, ca si la Kuhn, o data cu "demascarea" unui anumit model, a unei anumite metafore, cu aparitia unei anumite anomalii, oamenii (fie ei filosofi, artisti, oameni de stiinta sau simpli cititori ai lui Rorty) au la dispozitie doua optiuni: situarea pe mai departe în modelul existent si clasicizat sau încercarea de a-l depasi, de a renunsa la el, de a-i convinge si pe altii de superioritatea noii paradigme (de fapt, a noii metafore..). Asa cum bine spune Kuhn, majoritatea pur si simplu ne *trezim* ca gândim sau actionam altfel, ca manifestam anumite dispozitii în legatura cu noua paradigma. Însa, desi Rorty viseaza la o cultura post-filosofica, cred ca nu gresesc când înca mai gasesc un rost filosofiei tocmai în trecerea aceasta de la un model la altul. Studiul a ceea ce se întâmpla în mentalul profund al colectivitatii trebuie sa ramâna pe mai departe o preocupare a activitatii de cercetare socio-umana, indiferent daca peste un timp ea va mai purta sau nu numele de filosofie... Richard Rorty alege cea de-a doua varianta din cele expuse mai sus: el imagineaza, în finalul lucrarii ce ne sta în atentie, *o filosofie fara oglinzi*. Autorul american opune metodei sistematice de filosofare tocmai pe cea a *edificarii*, ca varianta "ne-representationala" si cu mai mare relevanta personala decât prima. Auto-creatia, auto-formarea, perfectiunea proprie sunt adevarate tehnici de sine care au ca scop nu o cunoastere corecta, obiectiva, adevarata a propriei persoane, ci o continua re-descriere de sine, de fapt scrierea continua a ceea ce Rorty numeste poem privat. Fiecare minte își alege metaforele pe care le vrea si își "scrie" viata asa cum stie, poate sau decide. Se instaureaza, o data cu Rorty, *o democratie a metaforelor* în plan privat.

Filosoful american considera ca în locul epistemologiei, care nu mai poate subzista decât în ipostaza sa naturalizata, trebuie acceptata *hermeneutica*. Pentru Rorty, hermeneutica reprezinta sansa dialogului deschis, sansa polemicii "tolerante" care nu cauta ajungerea la adevar, ci mai degraba edificarea, formarea, nu cauta un anume *Wahrheit*, ci tinde spre un *Bildung*. Citindu-l pe H.-G. Gadamer, Rorty este atras de ideea definirii demersului hermeneuticii drept încercare de înțelegere a ceea ce sunt cu adevarat stiintele umane si ce le leaga pe acestea cu totalitatea experientei noastre. Hermeneutica înseamna, în lectura americana, posibilitatea de cercetare a vocabularelor diferitelor autori si a diferitelor epoci fara a cauta undeva vreo *esenta*. Hermeneutul e suficient de constient de legea istoricitatii si de relativitatea oricarei asertiuni la schema teoretica aleasa pentru a nu putea cadea în capcana cautarii esentelor; fata de epistemolog nu este neaparat mai inteligent sau mai informat, ci are alt tip de educatie. Învatat cu lectia contex-tului, el va trebui, la fel ca oricare alt membru al "comunitatii ironist-liberale", sa-si revizuiasca permanent vocabularul sau final.

Metafora oglinzii si raportul public-privat

Spuneam ca Rorty realizeaza o democratizare a metaforelor în plan privat si am vazut care sunt argumentele lui. În plan public însa, lucrurile se schimba. Rorty asuma de aceasta data supozitiile libera-lismului traditional american, înțeles într-un sens foarte larg, si anume ca tendinta de a-l face sa sufere cât mai puțin pe semenul nostru si de a reduce gradul de suferinta din lume. Distinctia public-privat opereaza în sensul urmator: cu cât este mai liber fiecare om sa aleaga si sa utilizeze o metafora sau alta în spatiul sau intim, cu atât mai puțin liber este el sa faca acest lucru în spatiul comunitar, public. Distanta dintre oameni a ajuns atât de mica încât legitimarea publica unui mod privat de convietuire nu este de acceptat. Singura posibilitate de co-existenta pasnica în lumea civilizata o reprezinta democratia liberala. De ce ar fi acest sistem politic singurul dezirabil? De ce metafora pe care o aduce el în joc este mai eficienta în planul social si de ce nu este ea în pericol de a fi deviata catre totalitarism?

Rorty crede ca metafora oglindirii, respectiv paradigma repre-zen-tationala, prin supozitia

conform careia exista o stare buna sau rea a lumii prin raportare la un model de care trebuie sa ne apropiem este periculoasa din punct de vedere politic.

Dualismul pe care îl contine - reflectat în opozitii de tipul "popor bun-popor rau", "ei-noi", "cei ce muncesc-exploatatori" etc. - ascunde tensiuni care mai devreme sau mai târziu vor izbucni. Discursul public trebuie sa fie acel element care sa creeze premisele tolerantei sociale îndeosebi, al transformarii pronumelui personal de persoanele a doua si a treia plural în cores-pondentul lor de persoana întâi. Aceasta transformare lingvistica, care vrea sa micsozeze si mai mult distanta dintre oameni, este facuta posibila de un întreg arsenal de mijloace mediatice, literare, artistice. Filosofia ramasa sub vraja metaforei oglindirii este "politically incorrect". Pentru Rorty, desavârsirea continua a libertatii în dauna iluzoriei convergente spre un adevar absolut, spre o descriere ultima sau spre un singur tip de guvernare autoritar este posibila prin înfaptuirea unui sir neîntrerupt de utopii; experienta utopiei netotalitare înseamna punerea de întrebări asupra propriului nostru vocabular final, si promisiunea unei lumi nu mai buna, nici cea mai buna dintre cele posibile, ci macar una în care exista mai putina suferinta. Contin-genta în planul epistemologic rimeaza cu solidaritatea în planul social si politic; miza alegerii unui model teoretic are întotdeauna consecinte practice, si se pare ca si Platon a stiut acest lucru...

Disputa dintre realism si pragmatism în filosofia americana actuala descopera mize pe care nu eram tentati sa le banuim la început. Ceea ce vrea sa faca Rorty este sa sacrifice *adevarul si necesitatea* în favoarea *libertatii si a tolerantei*; democratizarea metaforelor în plan privat cere o economie drastica a lor în plan public. Rorty crede ca este pretul cinstit pe care trebuie sa-l platim ca membri ai comunitatii civilizate. Aceasta daca Rorty are dreptate atunci când spera într-o proliferare netotalitara a utopiilor, si daca oamenii vor fi în stare sa interiorizeze într-o asemenea masura diferenta dintre public si privat. Deocamdata, drumul dintre ele pare destul de scurt...

Metaforele si efectele lor

Într-un articol intitulat *Unfamiliar Noises: Hesse and Davidson on Metaphor*, Richard Rorty prezinta disputa în desfășurare la acel moment dintre cei doi filosofi americani pe marginea posibilei definitii a metaforei. Rorty ia partea lui Davidson si preia de la acesta ideea ca metaforele nu codfca anumite practici, obisnuite sau activitati sociale, ci, din contra, le face posibile.

Metafora nu are un alt înțeles decât acela *literal* si nu are relevanta cognitiva, asa cum credeau M.Black sau M. Hesse. Richard Rorty spune ca "de aceea, scotând metafora în afara ariei semanticii, insistând asupra faptului ca un enunt metaforic nu are o alta semnificatie decât cea literala, Davidson ne face sa vedem metaforele pe modelul evenimentelor neasteptate din lumea naturala - *cauze* ale schimbarilor convingerilor si dorintelor - decât pe modelul reprezentarilor lumilor ne-naturale, posibile, lumi ce sunt <<simbolice>> mai degraba decât <<naturale>>"⁶. Dupa Rorty si Davidson, metaforele sunt cauze ale puterii noastre de a sti mai mult despre lume, si nu expresii ale cunoasterii noastre despre lume; ele sunt, de altfel, si mijloacele cele mai importante pe care le avem la îndemâna atunci când facem orice efort de convingere, fie în cazul acceptarii unei noi paradigme stiintifice, fie în situatia impunerii unui nou mod de reflectie filosofica sau a propunerii de reforme comunitare.

⁶ Richard Rorty, *Objectivity, Relativism and Truth*, Philosophical Papers, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge & New York, pp. 162-163.

Dupa interpretarea pe care o face Rorty, metafora oglindirii "iese", în ultima analiza, destul de vinovata; însa survine întrebarea fireasca daca exista metafore nevinovate. Acceptând ideea ca metafo-rele au consistenta asemanatoare evenimentelor naturale, ce determina modificari în convingerile si dispozitiile noastre nu putem decât sa dam raspunsul deja asteptat conform caruia istoria intelectuala cerceteaza tocmai efectele pe care o metafora sau alta le-au avut în decursul timpului.

Istoria metaforei oglindirii continua, si putem invoca în sprijinul lui Rorty ideea de *cash-value* a lui James, în sensul ca putem alege între doua sau mai multe metafore plecând de la consecintele lor în plan concret; problema se pune însa si în termenii urmatiori: când avem de-a face într-adevar cu o alegere? Dincolo de paradigma reprezen-tationala o putem gasi pe cea ironist-liberala a lui Richard Rorty, însa la fel de bine, nu putem gasi nimic. Atât dependentia mintii noastre de "vechea" paradigma cât si puterea de a ne imagina o utopie de felul celeia a lui Rorty ne vor determina modul de a cauta si de a afla raspunsul.